

תפישה דו-עיצורית של השורשים העבריים בתרגום השבעים?

עמנואל טוב

1. רקע

צעד ראשון והכרחי במלאכת התרגום הוא לנסות לזהות את צורתן של כל המילים ואת משמען במקור. בהיעדר מילונים, קונקורדנציות ושאר כלי עזר נסמכו מתרגמי המקרא הקדומים על ידיעותיהם בעברית ובארמית, ונעזרו בהקשרי המילים ובמסורות פרשניות.

הסתמכותם על ההקשר עזרה למתרגמים הקדמונים לעמוד על משמעי המילים, אך לא פעם לבשה הסתמכות זאת צורה של ניחוש. ברור לנו שהגבול בין פירוש לפי ההקשר לבין ניחוש קשה להגדרה. נראה שמדובר בניחוש אם מילה מתורגמת באופנים שונים בהקשרים שונים.¹ סוג אחר של ניחוש הוא תרגום שמתעלם מאותיות אחדות במילה העברית.² ההכרה בניחושים שבתרגום מחייבת אותנו להיות

* אני מכיר תודה מרובה לרוחי קליין על עזרתה בעריכת לשונו של המאמר.
1. E. Tov, "Did the Septuagint Translators Always Understand במאמרי their Hebrew Text?", in A. Pietersma & C. Cox (eds.) *De Septuaginta, Studies in Honour of John William Wevers on his Sixty-Fifth Birthday*, Mississauga, Ont. The Greek and Hebrew Bible: Collected Essays on – גרסה מעודכנת – 1984, pp. 53–70
2. J. Barr, "Guessing in אחרת על משמעות הניחוש (ובמיוחד בנוגע להבדלי ניקוד) הביע בר: the Septuagint (VTSup 72), Leiden, Boston & Cologne 1999, pp. 203–218
D. Fraenkel et al. (eds), *Studien zur Septuaginta, Robert Hanhart zu Ehren: Aus Anlass seines 65. Geburtstages*, Göttingen 1990, pp. 19–34
למשל, התרגום לדברי הימים ב לה 13: "בְּשָׁלוֹ בְּסִירוֹת וּבְדָוָדִים וּבְצִלְחוֹת" – ἡμεῖς ἐν τοῖς χαλκείοις καὶ ἐν τοῖς λέβησιν. καὶ εὐδοθέη (הם) בישלו בסירים ובדודים, וזה הצליח). המילה צִלְחָה (סיר) שבנוסח המסורה (להלן נה"מ) יחידאית במקרא; אחותה צלחת מופיעה שלוש פעמים, וצלחית פעם אחת. נראה ששם העצם לא היה ידוע למתרגם, ובמקומו הוא ייצג את הפועל צל"ח. אקוויוולנט זה אינו מתאים להקשר, ומתבסס על רצף האותיות צלח, תוך כדי התעלמות מן הסימט ומן הקידומת של המילה, ובשינוי החלוקה הפנימית של הפסוק. דוגמה נוספת, התרגום לשופטים ג 23: "וַיֵּצֵא אֶהָדִר הַמְּסָדְרוֹנָה" – καὶ ἐξῆλθεν τοὺς διατεταγμένους (י'הוא הסיר [?] את המסודרים). המילה היחידאית מסדרון תורגמה כאילו הייתה "המסודרים". השווה שדרה – διάταξις במלכים א' ו 9 (כתבי יד A...) וכן סדירה – ἐταγμένη בכך סירא י 1. הבנה זאת של המסדרונה חייבה את המתרגם להבין את

פתוחים לאפשרות של ניחושים נוספים, גם אם לכאורה אפשר להבחין בפרשנות לשונית. היבטים אחדים של תפישתם של המתרגמים יידונו להלן, במיוחד בנוגע לזיהוי אותיות השורש.

מכיוון שמחקר זה מתמקד בקצת מגרעותיהם של המתרגמים, ראוי להדגיש תחילה את מעלותיהם המפתיעות בהכנת מילים או צורות נדירות. נראה שלמתרגמים היו מקורות מידע בלתי רגילים. למשל, לפעמים נמצא דמיון מפתיע בין הבנות לשוניות בתרגום השבעים (להלן תה"ש) לבין מילים אכדיות³ וערביות⁴ (אלה האחרונות כונו לפעמים בטעות "ערביזמים"). אקוויוולנטים מסוג זה מראים, שהמתרגמים שאבו מידע ממקורות שאבדו בינתיים. שונה הוא הרקע של הסתמכותם של המתרגמים על השפה הארמית: הארמית הייתה מדוברת בזמן הכנת התרגום, ונראה שהמתרגמים התמצאו בה באותה מידה שהתמצאו בעברית. ייתכן שלרוב התבססו המתרגמים על הארמית אף יותר משעל העברית, אך בגלל הקרבה שבין שתי השפות קשה להכריע מתי עשו כן. ברם כאשר התרגום משקף מילה ארמית הנבדלת ממקבילתה העברית, סביר להניח שהמתרגם פנה לארמית.⁵ במקרים

הפעלים וַיֵּצֵא רֵעֵן־עֶזְרָא כפעלים יוצאים (ושימוש כזה אינו מתועד בספרות היוונית לפי המילון של LSJ). גם כאן אפוא ייצג המתרגם את רצף האותיות סדר מתוך התעלמות מן האותיות הנותרות.

3. דרייבר מציג דוגמות אחדות: à l'interprétation du texte masorétique de la lumière de la lexicographie hébraïque", *Analecta Lovaniensia Biblica et Orientalia* II, 18, Louvain, Bruges & Paris 1950 = *ETL* 26 (1950), pp. 337–353
4. Z. Frankel, *Vorstudien zu der Septuaginta*, Leipzig 1841 (repr.: דוגמות אחדות וריון: 1972), pp. 201–202; G. R. Driver, "Studies in the Vocabulary of the Old Testament. VII", in H. W. Robinson (ed.), *Record and Revelation*, Oxford 1938, pp. 374–402; J. Barr, *Comparative Philology and the Text of the Old Testament*, Oxford 1968, pp. 238–245
5. J. Joosten, "On Aramaising Renderings in the Septuagint", in דוגמות וניתוח אצל M. F. J. Baasten & W. Th. van Peursen (eds.), *Hamlet on a Hill: Semitic and Greek Studies Presented to Professor T. Muraoka on the Occasion of his Sixty-Fifth Birthday* (*Orientalia Lovaniensia Analecta* 118), Leuven 2003, pp. 587–600
- ראה גם את הניתוח בספרי E. Tov, *The Text-Critical Use of the Septuagint in Biblical Research*, Second Edition, Revised and Enlarged (*Jerusalem Biblical Studies* 8), Jerusalem 1997, pp. 249–250 (להלן TCU).
6. ראה הדוגמות והניתוחים המעמיקים אצל י' יוסטן, "חידושי לשון בעברית של התקופה ההלניסטית: עדות מגילות קומראן לצד עדות תרגום השבעים", מגילות ב (תשס"ד), עמ' 155–151; J. Joosten, "The Knowledge and Use of Hebrew in the Hellenistic Period: Qumran and the Septuagint", in T. Muraoka & J. F. Elwolde (eds.), *Diggers at the Well: Proceedings of a Third International Symposium on the Hebrew of the Dead Sea Scrolls & Ben Sira*, Leiden 2000, pp. 115–130; idem, "On

אחרים נעשה התרגום על סמך משמעות בתר־מקראית של המילה.⁶ כאשר הארמית והעברית הבתר־מקראית לא סיפקו פתרונות למתרגמים המאוחרים, הם פנו לתרגום התורה ליוונית ששימש להם מילון באותם מקרים שבהם הם זכרו כי מילה מסוימת הופיעה בתורה.⁷

כאמור, המתרגמים נעזרו במכלול ידיעותיהם בעברית ובארמית, ואלה אפשרו להם לקבוע את משמען של המילים במקור. ברם קודם לכן היה על המתרגמים לעמוד על הצורות שלפניהן: למשל, האם מדובר בשם עצם או בפועל? ואם מדובר בפועל, מה באשר למבנה הפועל? בהתאם לתפישות שנתפתחו מימי הביניים ואילך היינו יכולים לשאול: האם ניסה המתרגם לעמוד על שורש הפועל, על הבניין, על האספקט? (שכן תפישות דקדוקיות אלה נתפתחו רק בימי הביניים ואילך.) איך אחרת יכול היה להבחין בין שתי צורות הומוגרפיות כגון יִדְבֵּר, יָדַבַּר (תהלים יח 48; מז 4),⁸ הנבדלות זו מזו רק מבחינת הבניין?

נדמה לי שאין צורך להניח, שהמתרגמים היו מודעים להפשטות כגון שורש או בניין כשקבעו את המרכיבים המשמעותיים של הפועל. הספיקה להם, כנראה, הבנה כללית של מבנה הפועל, הבנה שכללה הבחנה בין צורות הקל, ההפעיל וההתפעל של אותו השורש. ייתכן שהמתרגמים הבחינו הבחנה סמנטית בין צורה המשקפת "מִשְׁהוּ כְּמוּ בְּנִיין קָל" לבין צורה המשקפת "מִשְׁהוּ כְּמוּ הַפְעִיל". יָדַע זֶה, לְצַד יָדַע כְּלִי שֶׁל גְּזֵרוֹת הַפְּעוּל, סִייעַ לְמַתְרַגְּמִים לְזֵהוּת אֶת הַמְּרַכְּבִים הַמִּינִימָלִיִּים שֶׁבְּעִזְרוֹתָם אֶפְשֶׁר לְתַרְגֵּם אֶת הַמִּלִּים. בְּסוּפוֹ שֶׁל דְּבַר, לְצוּרְכֵי הַתְּרַגּוֹם הַסְּפִיק לֹא לְמַתְרַגְּם הַלְּבַחֲחִין בֵּין צוּרַת "וּיְדַבֵּר 1" (=וּיְדַבֵּר) הַנוֹשֵׂאת מִשְׁמַעוֹת אֶל בֵּין צוּרַת "וּיְדַבֵּר 2" (=וּיְדַבֵּר) הַנוֹשֵׂאת מִשְׁמַעוֹת ב.

נראה שהתרגום התבסס על הבנה סמנטית של רצפים של אותיות, בעוד הגייתן (ומאוחר יותר ניקודן) של הצורות והגדרתן הדקדוקית היו מחוץ לתחום ידיעות המתרגם וגם לא העסיקו אותו.⁹

the LXX Translators' Knowledge of Hebrew", in B. A. Taylor (ed.), *X Congress of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies, Oslo 1998, Atlanta 2001*, pp. 165–179; idem, "Biblical Hebrew as Mirrored in the Septuagint: The Question of Influence from Spoken Hebrew", *Textus* 21 J. Blau, "Zum", 201. וגם: 1–19 (2002), pp. 1–19 Hebräisch der Übersetzer des AT", *VT* 6 (1956), pp. 98–100

7. ראה מאמרי "The Impact of the LXX Translation of the Pentateuch on the Translation of the Other Books", in P. Casetti, O. Keel & A. Schenker (eds.), *Mélanges Dominique Barthélemy (OBO 38)*, Fribourg & Göttingen 1981, pp.

577–592; גרסה מתוקנת – 183–194 (n. 1 above), pp. 183–194

8. במקרה זה תרגם המתרגם נכונה את צורת ההפעיל: ὑποτάσσω.

9. מובן מאליו, שהבנת המתרגמים את צורות האותיות נבדלת לפעמים מזו של בעלי המסורה או של החדשים. באופן אנכרוניסטי הבלים מסוג זה מתוארים לפעמים כהבדלי ניקוד. ראה

החיפוש אחרי רצף האותיות בעל המשמעות במקור היה חלק אינטגרלי מהפרשנות האטימולוגית העומדת ביסוד התרגום.¹⁰ למשל, המילה מְשַׁאֲרֶתָּה (מְשַׁאֲרֶתָּה – כלי קיבול ללישה) בדברים כח 5, 17 הובנה כשם עצם הגזור מן השורש שא"ר. בשלב שני איתר המתרגם שם עצם יווני המבטא את תוכן המילה, במקרה זה שם הגזור משורש יווני שווה ערך – ἐγκαταλείπω (להשאיר), דהיינו ἐγκατάλειμμα. תרגום אטימולוגי זה התבסס על היחס הפורמלי בין מְשַׁאֲרֶתָּה לבין השורש שא"ר, אף על פי שהמילה ἐγκατάλειμμα אינה משמשת במשמעות 'כלי לישה', אלא רק במשמעות 'שארית'.¹¹

כל התרגומים משקפים פרשנות אטימולוגית, הן פשוטה (כבדוגמה האחרונה) הן מורכבת. הדיון שלהלן מתמקד בהיבט אחד של תהליך זה – זיהוי מילים (ובמיוחד פעלים) על סמך שתיים מאותיות השורש בלבד.

2. תפישה דו-עיצורית של שורשים עבריים?

אף שרוב הזיהויים הסמנטיים של צורות פועליות בתה"ש נראים "נכונים", ורובם ככולם מתייחסים לשורשים תלת-עיצוריים, המתרגמים לא בהכרח חשבו במונחים כאלה. כל שידוע הוא כי לרוב זוהו הצורות אל נכון, בדרך כלל על סמך שלוש אותיות שורש (למשל עב"ד, שמ"ר), ולפעמים די היה בשתי אותיות, למשל במקרים של הגזרות העלולות פ"א, פ"י, פ"ג, ע"א, ע"ו, ל"א, ל"י/ה וגזרת הכפולים. לדוגמה, בצורה עשיתם הספיקו האותיות ע-ש לזיהוי המשמעות. זהו מקרה פשוט: השורש הוא עש"י, ואין בנמצא שורשים קרובים דוגמת עש"א, עו"ש, עש"ש, יע"ש.

J. Barr, "Vocalization and the Analysis of Hebrew among the Ancient Translators", *SVT* 16 (1967), pp. 1–11; idem, "Reading a Script without Vowels", in W. Haas (ed.), *Writing without Letters*, Manchester 1967, pp. 71–100;

.Barr, "Guessing in the Septuagint" (n. 1 above) גם *TCU*, pp. 159–174

10. היבטים שונים של תהליך זה נדונו אצל U. Rapallo, *Calchi ebraici nelle antiche versioni* del "Levitico" (*Studi Semitici* 39), Roma 1971; J. Barr, *The Typology of Literalism in Ancient Biblical Translations* (NAWG I), Phil.-Hist. Kl. 1979, 11 = MSU XV, Göttingen 1979, pp. 318–322

11. לפיכך כאשר המילון המרכזי של השפה היוונית מפרש את אחד המשמעים של מילה זו 'כלי קיבול ללישה' על סמך הופעתה בתה"ש, הוא יוצר משמעות שלא הייתה קיימת במונח של המתרגמים. ראה H. G. Liddell, R. Scott & H. S. Jones, *Greek-English Lexicon*⁹, Oxford 1940. מילון זה משמש בדרך כלל כלי מחקר מעולה, ומרבה לתעד באופן כזה משמעויות של מילים בתה"ש. וראה G. B. Caird, "Towards a Lexicon of the Septuagint", *JTS* 19 (1968), pp. 453–475; 20 (1969), pp. 21–41 זה תוקנו אצל E. A. Barber, *A Greek-English Lexicon, A Supplement*, Oxford 1968; P. G. W. Glare, *Revised Supplement*, Oxford 1996

כך גם השורש סב"ב – די באותיות ס רב לזיהוי הפועל ומשמעותו.¹² המקרים הסבוכים הם אלה שבהם שתיים מאותיות השורש מאפשרות כמה זיהויים של שורשים. למשל פועלי ל"א ול"י, כמו במקרה של קנ"א וקנ"י, חייבו את המתרגמים לעמוד על אות השורש השלישית או להיעזר בהקשר (ראה להלן).

נראה שלעתים נקטו המתרגמים קיצורי דרך בהתבססם על שתיים מאותיות השורש. לא קל, כמובן, לבסס טיעון זה, שכן רוב הפעלים זוהו נכונה, ובדרך כלל לא נוכל להוכיח שצורות מסוימות זוהו על סמך שתי אותיות בלבד. עם זאת, כשמדובר בזיהויים שאינם נכונים אפשר לעתים לאשש טענה זאת. בשורשים מסוימים, ובגזרות העלולות בעיקר, הזיהוי יכול להתבסס על שתי אותיות בלבד. ברם אם הקיצור הוביל לשני שורשים שונים עלול היה המתרגם לטעות, לפעמים בהשפעת ההקשר. נדגים:

א. צמד האותיות רא יכול לשקף את השורשים רא"י, יר"א:

צורות מן השורשים רא"י, יר"א הוחלפו תכופות בכתבי יד עבריים בגלל הדמיון ביניהן, ומסתבר שגם מתרגמים התלבטו בהן. למשל, הצורה ההומוגרפית יראו חייבה את המתרגמים להחליט אם מדובר בשורש רא"י (י'ראו) או יר"א (י'ראו או י'ראו), כך בתהלים לד 10 ובמקומות נוספים. הצורה מורא (מן השורש יר"א, צורה חד-משמעית) פשוטה לכאורה, אך לא פעם תורגמה במשמע 'מראה' (מן השורש רא"י):¹³

דברים ד 34: "בְּזֹרֵעַ נְטוּיָהּ) וּבְמִזְרָאִים (גְּדֻלִים) – καὶ ἐν ὄράμασιν (ובמראים, כך גם וולגטה visiones; השווה ת' אונקלוס ות' יונתן "חזנין"). באופן דומה דברים כו 8 "בְּזֹרֵעַ נְטוּיָהּ) וּבְמִזְרָא גְּדֻל" וירמיהו לב 21 "בְּאֲזֹרֵעַ נְטוּיָהּ) וּבְמִזְרָא גְּדֻל". בהתאם להקשרה נגזרה לפעמים מורא מן התבנית רא מתוך רא"י ולא מתוך יר"א.¹⁴ עירוב זה ניכר גם בתרגום נורא ל-ἐπιφανής מן רא"י:

חבקוק א 7: "אֵים נְזֹרָא הוּא"

(6 τὸ ἔθνος τὸ μικρὸν... τὸ πορευόμενον ἐπὶ τὰ πλάτη τῆς γῆς τοῦ κατακληρονομηῆσαι σκηνώματα οὐκ αὐτοῦ) φοβερὸς καὶ ἐπιφανής ἐστὶν

בחבקוק א 6–11 מתוארים הכשדים כעם אכזר. בהקשר זה העם הכשדי מכונה φοβερὸς ('איום', 'מפחיד'), וגם ἐπιφανής. מילה זאת משמעה 'נראה', ולא 'שקוף',

12. השורשים יס"ב, אס"ב, סו"ב, נס"ב, סב"י אינם מתועדים.

13. לעומת זאת, בדברים יא 25 (פְּחָדְכֶם וּמִזְרָאְכֶם) אותו מתרגם תרגם מילה זאת τρόμος, וכך במקומות נוספים בתה"ש.

14. הגרסאות ובמראים בתורה השומרונית בדברים ד 34, ובמראה באותו מקור שם כו 8, וכן הפרשנות במדרש הגדול לדברים ד 34 ("ואומות העולם רואין אותי") מראות, שלפעמים קשה להבחין בין התהליך האטימולוגי-פרשני לבין הנחת גרסה עברית שונה.

'ברור' או 'דוע', כפי שסוברים אחרים, ויש לראותה כמשקפת פירוש אטימולוגי לפי השורש רא"י.

יואל ב 11: "כִּי גָדוֹל יוֹם ה' וְנוֹרָא מְאֹד"

διότι μεγάλη ἡ ἡμέρα τοῦ κυρίου, μεγάλη καὶ ἐπιφανῆς σφόδρα

גם בפסוק זה, וכן שם ג 4, יום ה' מתואר כ־ἐπιφανῆς, דהיינו 'נראה'.¹⁵ ב. התרגום התכוף של (אהל) מועד – τοῦ μαρτυρίου (ἡ σκῆνη) (אוהל העדות) מבוסס על הבנת סוף המילה בתור 'עד',¹⁶ וייתכן שפסוקים דומים שבהם הופיע אהל העדות הדהדו באוזניהם של המתרגמים.¹⁷

ברוב המקרים שיידונו להלן ההתבססות על שתי אותיות שורש בלבד משתקפת בגזרות העלולות, ולפעמים גם בגזרת השלמים. למשל, הפועל מרד והשם מרמה תורגמו שניהם כאילו נגזרו מן המילה מר, השורש כל"ם הובן כאילו היה כל"א בהסתמך על הרצף כל, דמן תורגם מלשון דמ"י לפי האותיות דמ, וכיוצא בכך.

את הדרך שבה תפשו המתרגמים את השורשים יש לראות כחלק אינטגרלי מגישתם. לעניות דעתי, ההסתמכות על שתיים מתוך שלוש אותיות שורש אינה מעידה על תפישה לשונית מפותחת כי אם, כאמור, על קיצור דרך ועל צורה מסוימת של ניחוש. עם זאת, נוכח הדוגמות אין להתעלם מן האפשרות שאקוויוולנטים מסוימים משקפים חילופי נוסח בכתבי יד, שכן כל העת נוצרו צורות חדשות, במיוחד בעקבות לשון חז"ל. היבטים אלה יידונו בסעיף 3 להלן.

על תופעה זו, התפישה הדו־עיצורית אצל המתרגמים, למדתי לראשונה מפרופ' גושן המנוח, ודעותיו משתקפות באפרטים של מהדורות מפעל המקרא.¹⁸ כאן נידרש במיוחד לשאלה האם תפישה זו משקפת שיטה מודעת של המתרגמים, או שמא נוצרה מתוך חוסר הבנה של השורשים ואף עירוב שורשים שונים זה בזה. לי נראית האפשרות השנייה.

באוסף הדוגמות הלא ממצה שלהלן הדגם בן שתי האותיות ששימש, כנראה, בסיס לזיהוי אטימולוגי מוצג באותיות שמנות בכותרת. לאחר מכן מוצג השורש

15. אקוויוולנט זה חוזר בכתובים נוספים: שופטים יג 6 (כתב יד A, לעומת כתב יד B הגורס (φοβερόν); מלאכי א 14; ג 22; צפניה ג 1; דברי הימים א יז 21. הסוגיה נדונה במחקרי E. Tov, "Greek Words and Hebrew Meanings", in T. Muraoka (ed.), *Melbourne Symposium on Septuagint Lexicography* (SCS 28), Atlanta 1990, pp. 83–125

16. כשהופיעה המילה מועד בנפרד, היא תורגמה גם μαρτύριον (שמ"א ט 24; יג 11 ועוד).

17. הן יע"ד הן עו"ד מופיעים בהקשר של אהל מועד. ראה גם (אהל) עדות בשמות ל 36; במדבר ט 15; יז 22; יח 2.

18. מ' גושן-גוטשטיין, תורה נביאים כתובים, מהדורת האוניברסיטה העברית בירושלים, ספר ישעיהו, ירושלים תשנ"ה; ע' טוב, ש' טלמון וח' רבין, ספר ירמיהו, ירושלים תשנ"ז; מ' גושן-גוטשטיין וש' טלמון, ספר יחזקאל, ירושלים תשס"ד.

המקראי לפי התפישה המודרנית, ואחריו רצף האותיות או המילה המשתקפים בתה"ש. כך בדוגמה הראשונה, נואש, צורת נפעל של יא"ש, יוצגה בתה"ש מתוך איש או אנש. לשתי צורות אלה משותפות האותיות אש.

אש

יא"ש/איש, אנש

ירמיהו ב 25: "וְנֹאֶשׁ" (נְתַאמְרִי) נֹאֶשׁ

ἀνδριοῦμαι ('אהיה כאיש'/'אתגבר')

לפי נה"מ האישה הנואפת אומרת: "נֹאֶשׁ לֹא כִי אֶהְבֵּתִי זָרִים וְאֶחְרִיֵּם אֶלֶף". לעומת זאת לפי תה"ש היא אומרת: 'אתגבר, שכן היא אהבה זרים והלכה אחריהם'. התרגום היווני לנואש מתבסס על איש/אנש, ויוצר הקשר חדש לגמרי.¹⁹ כך גם בירמיהו יח 12: "וְנֹאֶשׁ" – καὶ εἶπεν ἀνδριούμεθα ('ואמרו: נתגבר').

בר

ברבר/בר"ר, בריא/בר"ר

מלכים א ה 3: "וַיִּחְמוּר וַיִּבְרְבוּ אֲבוֹסִים"

(תה"ש ד 23) καὶ ὀρνίθων ἐκλεκτῶν ('וציפורים נבחרות')

ברבר, מילה יחידאית במקרא, נגזרה כאן מבר"ר במשמעות 'בחר', כפי שניתן ללמוד מתוך האקוויולנט הנפוץ בר"ר – ἐκλέγω, ἐκλεκτός. באופן דומה תורגמה המילה בריא באותו פסוק (וגם בבראשית מא 2–20; חבקוק א 16; זכריה יא 16):

מלכים א ה 3: "עֲשֶׂהָ בְקָרְ בְּרָאִים"

(תה"ש ד 23) καὶ δέκα μόσχοι ἐκλεκτοί ('ועשר עגלות נבחרות')

בש

בא"ש/יב"ש

ישעיהו נ 2: "תִּבְכְּ אֵשׁ דִּגְתָּם מֵאֵין מַיִם"

καὶ ξηρανθήσονται ('ויתייבשו')

התרגום התבסס על האותיות בש בהתעלמות מן האות א, שכן היא נתפשה כאות

19. יש לציין שהמתרגמים של שמואל א כז 1; ישעיהו נז 10; איוב ו 26 היטיבו לתרגם את נואש מתוך יא"ש.

נחה. ייתכן שהתרגום משקף שינוי נוסח, כמו זה המשתקף במגילת ישעיהו א – תיבש.²⁰

גר

נג"ר/אג"ר

ירמיהו יח 21: "וְהָגַרְם (עַל יְדֵי חָרָב)"
 και ἄθροισον αὐτούς ('ואגור אותם')
 המתרגם הביא בחשבון רק שתי אותיות (ג ו-ר) של הַגְרָם והוסיף להן בדמיונו א
 נחה, היינו כאילו קרא 'וה(א)גרים'. באופן דומה קרא המתרגם של ירמיהו כ 10 גְרִים
 או מְגָרִים כנגד (מ)(א)גרים במקורו המשוער.

גו"ר (מגור) / אג"ר

ירמיהו כ 10: "שְׁמַעְתִּי דְבַת רַבִּים מְגֹר (מִסְכִּיב)"
 συναθροισθέντων ('של נאספים')

דמ

דמ"ן (דמן) / דמ"י

ירמיהו ח 2: "לְדַמֵּן (עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה יְהִיו)"
 εις παράδειγμα ('לדוגמה')
 תרגומים דומים של דמן (גזרת השלמים) המבוססים אף הם על דמ"י מופיעים
 בירמיהו ט 21 (22); טז 4. אותו אקוויוולנט מופיע בדניאל ב 5. השווה גם תהלים יז
 12 דמינו, תורגם בידי עקילס ל-ὁμοίωσις αὐτῶν (שוחזר מתוך הסירוהכספלה
 "דומיא דילהון").

חל

חל"י/חל"ל

מיכה א 12: "חָלָה (לְטוֹב יוֹשְׁבַת מְרוֹת)"
 τίς ἤρξατο ('מי התחיל')
 כאן ניתן לראות, שהרצף חל הובן כאילו היה מן השורש חל"ל.

20. ראה י' קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח, ירושלים תשי"ט, עמ' 182.

חי"ל/חל"ל

גם השורש חי"ל הובן כאילו היה חל"ל:
 תהלים י 5: "יִחִילוּ (דְרָכָיו בְּכָל יַעַת) "
 (תה"ש ט 26) βεβηλοῦνται ('הם מזהמים')
 מגוון האקוויוולנטים של הרצף חל בתה"ש נדון בהרחבה אצל ד' וייסרט.²¹
 בדוגמות שניתנו כאן יצרו המתרגמים הקשרים חדשים לגמרי.

חס

חס"ה (מחסה) / חו"ס

ירמיהו יז 17: "מַחְסֵי אֶתָּה (בְּיִום רָעָה) "
 φειδόμενός μου ('בהיותך מרחם עליי')
 וכן יואל ד 16: "וְהָיָה (מַחְסָה לְעַמּוֹ) "
 φείσεται ('הוא ירחם')
 השורשים חו"ס וחס"י אינם רחוקים זה מזה מבחינה סמנטית, אולם הם משקפים
 רעיונות שונים. הפועל φείδομαι משקף את חו"ס בדרך כלל.

יך

יך"י/אור

בשני מקומות במלכים ב תורגמו צורות של הורה כאילו נגזרו מן אור:
 מלכים ב יב 3: "אֲשֶׁר הוֹרְהוּ יְהוֹיָדָע הַכֹּהֵן"
 מלכים ב יז 28: "וַיְהִי מוֹרָה אֲתֵם"
 בשני המקרים השתמש המתרגם בפועל φωτίζω, המתבסס על האקוויוולנט
 התכוף אור – φῶς.²² בדומה לכך, בחבקוק ב 18, 19 תורגמו המילים מורה
 ויורה φαντασία כאילו נגזרו מן אור. את הפרשנות האטימולוגית שמאחורי
 אקוויוולנטים אלה יש להשוות להבדל שבין "יורו (מְשַׁפְּטִיךְ)" בדברים לג 10

21. D. Weissert, "Alexandrian Analogical Word-Analysis and Septuagint Translation Techniques: A Case Study of חל-חיל-חול", *Textus* 8 (1974), pp. 31–44. ראה גם הערה 31 להלן.

22. שני הפסוקים נמצאים בקטעים שתורגמו בידי המתרגם האנונימי "קאיגה-תאודוטיון", ואקוויוולנטים דומים מצויים בתרגומו של עקילס שהתבסס על זה של קאיגה-תאודוטיון. ראה M. Smith, "Another Criterion for the *καίγε* Recension", *Bib* 48 (1967), pp. 443–445.

בנה"מ לבין ציטוטו במגילת 4QTestimonia (4Q175), שורה 17 – "ויראו".²³
 דוגמה זאת מראה, שהגבול בין פרשנות אטימולוגית לבין גרסה (קיימת או משוערת)
 דק ביותר.

כל

נראה שהרצף כל יצר בלכול בין שורשים שונים:²⁴

כל"ם/כל"י

שמואל א כ 34: " (כִּי) הִכְלָמוּ (אָבִיר) "
 συνετέλεσεν ἐπ' αὐτόν ('סיים עליו')

כל"ם/כל"א

שמואל א כה 7: " (לֹא) הִכְלָמְנוּם "
 ἀπεκώλυσαμεν αὐτούς ('מנענו מהם')
 שמואל א כה 15: " (לֹא) הִכְלָמְנוּ "
 οὐκ ἀπεκώλυσαν ἡμᾶς ('הם לא מנעו מאתנו')
 תה"ש יצר הקשרים חדשים לגמרי.

כי"ל, כו"ל/כל"י

ירמיהו ו 11: "נְלֹאֲיִי הִכִּיל" "
 καὶ ἐπέσχον καὶ οὐ συνετέλεσα αὐτούς (והחזקתי ולא סיימתי אותם)
 יחזקאל כג 32: " (מְרֻבָּה) לְהִכִּיל "
 τοῦ συντελέσαι ('לסיים')

כל"י/אכ"ל

חבקוק ג 17: " (גִּזְרֵי) מִמְּכֻלָּה (צֹאן) "
 (ἐξέλιπον) ἀπὸ βρώσεως (πρόβατα) ('מן האוכל')

²³ פרסום ראשון: J. M. Allegro, *DJD* 5, Oxford 1968, pp. 57–60. ראה גם "מאירים
 כמשפט", 4QpIsa^d (4Q164) 5.

²⁴ ראה גם F. H. Polak, "The Interpretation of כָּלָה/כֹּלָה in the LXX: Ambiguity and
 Intuitive Comprehension", *Textus* 17 (1994), pp. 57–77.

אכ"ל/כל"י

דברי הימים ב ל 22: "וַיֵּאָכְלוּ (אֶת הַמִּזְבֵּחַ)"
καὶ συνετέλεσαν ('וסיימו')

בשני המקרים הללו יצר תה"ש הקשרים חדשים לגמרי. בתרגום היווני לחבקוק נגזרה המילה מכלה מן אכ"ל.

מר

גם הרצף מר מתפרש כארבעה שורשים שונים, אחד מהם מגזרת השלמים (מר"ד):

מר"י/מר"ר

דברים לא 27: "מְמַרִּים הֵייתֶם עִם ה'"

παραπικραίνοντες ἦτε πρὸς τὸν θεόν
(אלוהים')

השורש מר"י תורגם תכופות παραπικραίνω ('מירר'), על סמך האקוויוולנט הנפוץ מר – πικρός. נראה שהאקוויוולנטיות הושפעה מהופעתה בשירת האזינו, כתוב מרכזי בתורה.²⁵

מר"ד/מר"ר

יחזקאל ב 3: "אֶל פְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל גּוֹיִם) הַמּוֹרְדִים אֲשֶׁר מְרִדוּ כִּי"

(πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Ἰσραηλ) τοὺς παραπικραίνοντάς με, οἵτινες
παρέπικρανάν με ('אל בית ישראל הממררים אותי, אשר מיררו אותי')

רמ"י (מרמה) / מר"ר

תהלים י 7: "אֲלֵה פִּיהוּ מְלֵא וּמְרִמֹת וְתִדָּ"

(תה"ש שם ט 28) καὶ δόλου καὶ πικρίας καὶ γέμει καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ οὐ ἄρᾱς ('אשר פיו מלא קללה, מרירות ומרמה')

25. ראה מאמרי "The Impact" (הערה 7 לעיל). אקוויוולנט זה נדון אצל וולטרס: P. Walters, *The Text of the Septuagint – Its Corruptions and their Emendation*, Cambridge 1973, pp. 150–153. ראה גם מחקרים קודמים: M. Flashar, "Exegetische Studien zum Septuagintapsalter", *ZAW* 32 (1912), pp. 185–189; R. Helbing, *Die Kasusyntax der Verba bei den Septuaginta*, Göttingen 1928, pp. 101–103.

נח

נח"ם/נח"י/נו"ח

לשלושת השורשים הללו משמעויות יסוד שונות, אך בתרגום היווני הם הוחלפו לפעמים. הדמיון בין השורשים אף יצר צורות הומוגרפיות. (כך המילה הנחם מתועדת בניקודים שונים בכתבי היד ובתרגומים העתיקים כמשקפת כל אחד משלושת השורשים – ראה שמ"א כב 4; מל"א י 26; מל"ב יח 11; משלי יא 3.) כבר בספר בראשית ניכר הקשר בין השורשים בהסבר שמו של נח: "זֶה יִנְחַמְנוּ מִמַּעֲשֵׂנוּ וּמֵעֲצָבוֹן יִדְיָנוּ" (בראשית ה 29).

ישעיהו א 24: "הוֹי אֲנַחֵם מִצָּרֶי"י

οὐ παύσεται γάρ μου ὁ θυμὸς ἐν τοῖς ὑπεναντίοις (באויבים)

παύομαι ('להפסיק') והפעלים הקרובים מתרגמים תכופות את נו"ח. נח"ם תורגם על ידי פועל זה גם בירמיהו כו (תה"ש: 33), 3, 13, 19; לא (38), 15; מב (49), 10. ישעיהו סג 14: "רוּחַ ה' תְּנִיחֵנוּ"

πνεῦμα παρὰ κυρίου. καὶ ὠδήγησεν αὐτοῦς (שחזור: 'רוח מאת ה'. תנחננו')

נח

נח"ם/נו"ח

ירמיהו כג 31: "הֲנִי עַל הַנְּבִיאִים... הֲלֹקְחִים לְשׁוֹנֵם וַיִּנְאָמוּ נְאֻם" LXX⁸⁸ L' La-w τοὺς ἐκλαμβάνοντας (LXX^{rel} ἐκβάλλοντας) προφητείας (ה'לוקחים את נבואות לשונם ונמים את נומם)

המתרגם גזר את "וינאמו נאם" מן השורש נו"ם, כאילו גרס "וינומו נום". צורה משוחזרת זאת מזכירה את הכתיב הנפוץ במגילת ישעיהו א למילה נאם בתור נאום/נואם/נום.²⁶

ספ

הרצף ספ מייצג ארבעה שורשים שונים:

יס"ף/אס"ף

ירמיהו ז 21: "עֲלוּתִיכֶם סְפוּ (עַל זְבָחֵיכֶם)"

26. ראה קוטשר (הערה 20 לעיל), עמ' 393–394.

συναγάγετε ('אָספו')

ישעיהו כט 1: "סָפוּ (שָׁנָה עַל שָׁנָה)"

συναγάγετε (γενήματα ἐνιαυτὸν ἐπ' ἐνιαυτόν) ('אָספו [תבואה שנה על שנה])
לאקוויוולנטים הללו השווה את החילוף בין נה"מ ואספה לבין מגילת ישעיהו א
ויספה בישעיהו לז 31.²⁷

ספ"י/אס"ף

ישעיהו יג 15: "וְכָל הַנְּסֵפָה (יְפוֹל בְּחֶרֶב)"

καὶ οἵτινες συνηγμένοι εἰσίν ('וכל הנאספים'), בדומה לכך הפשיטתא:
"דנתתוסף".

אס"ף/סו"ף

שמות כג 16: "וְחַג הָאֶסֶף (בְּצֵאת הַשָּׁנָה) בְּאֶסְפֵּךָ (אֶת מַעֲשֵׂיךָ מִן הַשָּׂדֶה)"
καὶ ἑορτὴν συντελείας (ἐπ' ἐξόδου τοῦ ἐνιαυτοῦ) ἐν τῇ συναγωγῇ (τῶν ἔργων
σου τῶν ἐκ τοῦ ἀγροῦ σου) ('וחג הסיום [בצאת השנה] באיסוף [תוצרתך מן
השדה שלך])

נראה שההקשר בספר שמות (בצאת השנה) השפיע על גזירת המילה אָסַף
מהשורש סו"ף, ולכן ייצג מתרגם זה את השורש אס"ף בפסוק זה בשני
אקוויוולנטים שונים, פעם מלשון סו"ף ופעם מלשון אס"ף.
ראה גם:

ויקרא כג 39: "בְּאֶסְפְּכֶם אֶת תְּבוּאת הָאָרֶץ"

ὅταν συντελέσητε τὰ γενήματα τῆς γῆς ('כאשר תסיימו את יבול הארץ')

אס"ף/יס"ף

שתי הדוגמות הבאות מראות את הקשיים שבהערכת הממצא, שכן בנה"מ יס"ף
נכתב גם כ"א.

שמות ה 7: "לֹא תֹאסְפוּן לַתֵּת"

οὐκέτι προστεθήσεται διδόναι ('לא תוסיף לתת')

המתרגם גזר את תאספון אל נכון מן יס"ף.²⁸

שמואל ב ו 1: "וַיִּסְּף עוֹד (דָּוִד אֶת כָּל בְּחֹרֵי)"

καὶ συνήγαγεν ἔτι (Δαυὶδ πάντα νεανίαν) ('ואסף עוד [דוד את כל בחור])

המתרגם גזר אל נכון את המילה ויסף מתוך אס"ף. השווה גם נה"מ של תהלים

27. ראה קוטשר, שם, עמ' 167.

28. ראה BDB, ערך יָסַף.

קד 29, תסף, וכן את פשר חבקוק V, 14, ויספהו, כנגד נה"מ של חבקוק א 15, ויאספהו.

הדוגמות שלהלן מראות את הקרבה בין אס"ף וסו"ף גם בנה"מ. ירמיהו וצפניה היטיבו לשלב צורות משני השורשים במבנה אחד (ראה גם סעיף 3 להלן). מבחינה פורמלית המילה השנייה בצמד המילים משקפת את השורש סו"ף, אך המתרגם של ירמיהו גזר את שתי הצורות מאס"ף, ובצפניה תורגמו שתייהן מלשון סו"ף:

ירמיהו ח 13: "אָסְף אָסִיפִם"

καὶ συνάξουσιν (τὰ γενήματα αὐτῶν) ('ויאספו [את תבואותיהם])

צפניה א 2: "אָסְף אָסִיף"

ἐκλείψει ἐκλιπέτω (πάντα) ('[כל דבר] כלה יתכלה')

פצ

פו"ץ/נפ"ץ

יחזקאל לד 21: "אָשֶׁר הִפְּצוּתֶם (אוֹתְנָה)"

καὶ ἐξέθλιβετε ('וציערתם')

האקוויוולנט מבוסס על השורש נפ"ץ בבניין פיעל (הפועל היווני מתרגם בין היתר את השורשים כת"ת ומח"ץ), ויוצר הקשר חדש לגמרי. תמונה הפוכה משתקפת בייצוגים שלהלן של נפ"ץ בתור פו"ץ. התפתחות זאת אולי מובנת יותר, שכן השורש המשני נפ"ץ משמש במקרא ליד פו"ץ:

נפ"ץ/פו"ץ

ירמיהו יג 14: "וְנִפְצָתִים (אִישׁ אֶל אָחִיו)"

καὶ διασκορπιῶ αὐτούς ('ואפיץ אותם')

ירמיהו נא 20: "מִפִּץ אֶתְּהָ לִי (...) וְנִפְצָתִי כָךְ (גוֹיִם)"

διασκορπίσεις σύ μοι... καὶ διασκορπιῶ (28: 20 תה"ש ('אתה מפזר לי [...] ואפזר')

אקוויוולנטים דומים נמצאים בירמיהו נא גם בפסוקים 21, 22 ו-23, וכן בדניאל יב 7 (תאודוטיין).

צר

נצ"ר/צר"ר

ירמיהו ד 16: "נִצְרִים (בְּאִים מְאַרֵץ הַמְּרֻקָּה)"

συστροφαί ('קבוצות/קהלים') – השווה פשיטתא "כנשא דעממא"

השווה האקוויוולנט צר"ר – συστροφή בהושע ד 19; יג 12; ובמשלי ל 4 (תה"ש 24: 27).²⁹

נצ"ר/יצ"ר

משלי כד 12: "וְנִצֵּר נַפְשֶׁךָ (הוא יִדַע)"
 (זוה שיצר נשימה) ὁ πλάσας πνοήν

קנ

קנ"א/קנ"י

ישעיהו יא 11: "יֹוסִיף אֲדָנִי שְׁנֵית יָדוֹ) לְקָנוֹת (אֶת שְׁאָר עַמּוֹ)"
 τοῦ ζηλώσαι (ל'קנא)
 המתרגם גזר את המילה לקנות מתוך קנ"א. השווה פס' 13: יקנא – ζηλώσει.
 ראה גם את הקשר ההדוק בין שני השורשים בנה"מ של יחזקאל ח 3: "סִמַּל הַקְּנָאָה
 הַמְּקָנָה" (וראה סעיף 3 להלן).

רא

יר"א (מורא, נורא) / רא"י

ראה לעיל (עמ' 293).

רע

רע"ע/רע"י

תהלים ב 9: "תִּרְעַם (בְּשִׁבְט בְּרִזְל)"
 ποιμανεῖς αὐτούς ('אתה תרעה אותם', פשיטתא: "תרעא אנון")
 תרעם שבנה"מ תואם את הצלע הנרדפת, "פְּכָלִי יוֹצֵר תְּנַפְּצִים"; כלומר,
 האקוויוולנט של תה"ש אינו מתאים. התרגום הושפע אולי ממיכה ז 14: "רְעָה עֲמָךְ
 בְּשִׁבְטֶךָ".

רש

יר"ש/ראש (רוש)

ירמיהו מט 2: "וַיִּרְשׂ יִשְׂרָאֵל) אֶת יְרֵשׁוֹ"

29. ראה את הניתוח של רבין: C. Rabin, "Nosrim", *Textus* 5 (1966), pp. 44–52.

(תה"ש 2:30) τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ('את שלטונו') ἀρχή ('שלטון', 'התחלה') משקף בדרך כלל את המילה ראש. האקוויולנט בספר ירמיהו מתבסס כנראה על מילה זאת, אולי לפי הכתיב הנפוץ במגילות קומראן (רוש).

שב

שב"ב/יש"ב

ירמיהו ג 6, 8, 12: "מְשָׁכָה יִשְׂרָאֵל"
 ἡ κατοικία του Ἰσραηλ ('מושב ישראל')
 התרגום היווני מבוסס על יש"ב (השווה מושב – κατοικία ביחזקאל לד 13),
 ונראה בלתי מתאים בהקשרו. במקומות אחרים בספר ירמיהו תורגמה מְשָׁכָה לפי
 השורש שב"ב (ב 22) או שו"ב (להלן). הצירוף יש"ב וישראל מופיע בשמות יב 40:
 "וימושב בני יִשְׂרָאֵל".

שב"ב/שו"ב

ירמיהו ח 5: "שׁוֹבְכָה (...) מְשָׁכָה (נִצְחָת)"
 ἀπέστρεψεν ... ἀποστροφήν ('שב [...] שיבה/תפנית')
 אקוויולנט דומה מופיע בירמיהו ה 6: "רְבוּ פְּשְׁעֵיהֶם עֲצְמוּ מְשִׁבוֹתֵיהֶם".

שו"ב/יש"ב

יחזקאל כט 14: "וְהָשְׁבֹתִי אֹתָם"
 καὶ κατοικίσω αὐτούς ('ואושיב אותם')
 על הקרבה שבין שו"ב לבין יש"ב מעיד נה"מ בירמיהו מב 10: "שׁוֹב תִּשְׁבוּ בְּאֶרֶץ
 הָזֹאת" (ראה גם סעיף 3 להלן).

שמ

אש"ם/שמ"ם

הושע י 2: "יֵאָשְׁמוּ"
 ἀφανισθήσονται ('הם יוחרבו')
 אקוויולנט זה חוזר בהושע יד 1 וביואל א 18. ראה גם ישעיהו כד 6 (תרגום
 ארמי) ויחזקאל ו 6 (סומכוס, פשיטתא, תרגום ארמי).

שנ

שאנ"ן/יש"ן

ירמיהו מו 27: "וְיִשְׁקֹט וְיִשְׁאַנְן"
 (תה"ש 26:27) καὶ ἡσυχάσει καὶ ὑπνώσει ('והוא ישקוט ויישן')
 התרגום היווני של ושאנן מתבסס כנראה על הנחת קשר בין מילה זאת (שמא גרס
 ישאנון?) לבין יש"ן, מתוך התעלמות מן האל"ף.

שר

שר"ר (שר"י) / יש"ר

ירמיהו ט 13: "וַיֵּלְכוּ אַחֲרַי שְׁרוּת לְבָם"
 (ἀλλ' ἐπορεύθησαν ὀπίσω) τῶν ἀρεστῶν τῆς καρδίας αὐτῶν τῆς κακῆς
 ('והלכו אחרי נעימות [תאוות] לבם הרעה')
 התרגום היווני מתבסס על האקוויוולנט ישר – ἀρεστ, המופיע בכמה מקומות
 (שמות טו 26; דברים ו 18; יב 8, 25, 28 ועוד). תרגום זה חוזר בירמיהו טז 12;
 יח 30.
 ירמיהו טו 11: "אם לא שרותך (קרי שריתך) לְטוֹב" (שורש שר"ר [כתיב] / שר"י [קרי])
 (κατευθύνοντων αὐτῶν ('בהיותם מצליחים'))
 הפועל κατευθύνω מתרגם תכופות מילים מן השורש יש"ר (תהלים ה 9; משלי א
 3; ט 15 ועוד).

תשורה/שא"ר

שמואל א ט 7: "ותשורה (אין להביא לאיש האלהים)"
 (καὶ πλεῖον) (ויותר)
 תרגום זה מתבסס על ש(א)ר.

3. מסקנות אחדות

הנתונים שהוצגו כאן מדגימים היבטים אחדים של תפישתם של המתרגמים,
 ובמיוחד את פנייתם לצמדי אותיות כבסיס לזיהוי המשמעות. המתרגמים נדרשו
 לזיהויים מסוג זה בעיקר כשהייתה לפניהם צורה שהשורש שלה משתייך לאחת
 הגזרות העלולות, אך לעתים גם כשהיה לפניהם שורש בגזרת השלמים. קשה לדעת

30. גיזרון דומה משתקף בתרגומו של סומכוס לירמיהו יא 8 ἀρεσκεία, וכן בתרגומו של
 תאודוטיון שם יא 8 רייב 10: εὐθύτης.

עד כמה נפוצה הייתה נטייה זו, שכן ניתן לעמוד עליה רק מתוך תרגומים מוטעים. לעתים היה די בצמד אותיות לזיהוי השורש ומשמעותו, אך לעתים אפשר צמד זה שני שורשים שונים, ואז המתרגם היה עלול לטעות. למשל, רצף האותיות מר שימש בסיס לתרגום השורשים מר"י ומר"ד, וכן לשם העצם מרמה מן השורש רמ"י. אקוויולנטים מסוג זה אינם מחייבים את ההנחה שהמתרגמים חשבו במונחים של שורשים דו-עיצוריים, דהיינו ראייה ששורשים רבים מורכבים משתי אותיות שורש בלבד. המתרגמים יצרו משמעויות זהות לשורשים שונים, בעוד התאוריה הדו-עיצורית חושבת במונחים של שורשים שונים, אף כי דומים, שלהם שתי אותיות שורש משותפות, כגון פר"י, פר"ס, פר"ד, פר"ץ, פר"ש, פל"ס, פל"ח, פל"ג. כמו כן לא סביר שהם גזרו גזרה שווה למבנה הפועל היווני לפי שיטתם של המדקדקים האלכסנדרוניים.³¹ האקוויולנטים שתוארו לעיל משקפים פרשנות מקוטעת כחלק מתהליך הזיהוי הסמנטי. המתרגמים התלבטו רבות בזיהוי המילים, ולפעמים לא הייתה להם בררה אלא לפנות לפתרונות מאולתרים. אלתורים דומים נראים לעין בניחושים שהוזכרו בהערה 2 ובתרגומים חלקיים. (לא תמיד הוצגו כל אותיות המקור העברי בתרגום, מפני שהמתרגם לא הצליח לתרגם את המילה בשלמותה).³² ההנחה שהמתרגמים עירבו שורשים מסוימים זה בזה נתמכת לפעמים בקרבה שבין שורשים אלה בתוך המקרא עצמו.³³ כך היטיבו ירמיהו וצפניה לשזור צורות מהשורשים של אס"ף וסו"ף לכדי מארג אחד (לעיל עמ' 301), וכך גם צורות מהשורשים יש"ב ושו"ב (לעיל עמ' 304).

הקרבה בין הגזרות השונות יצרה לפעמים בליל צורות שהפך לחלק אינטגרלי מהעברית המקראית: צורות מגזרת פ"י חיו בדוקים עם צורות ע"ו/י (למשל יט"ב/טו"ב), צורות פ"ג שימשו ליד ע"ו/י וגזרת הכפולים (פו"ץ/נפ"ץ, מו"ל/נמ"ל/מל"ל).³⁴ צורות מגזרת הכפולים שימשו ליד ע"ו/י (מו"ש/מש"ש), צורות מגזרת ל"א התמזגו תכופות עם גזרת ל"י, וכיו"ב.³⁵ לעתים לא ניתן להחזיק בהבחנה

31. כך וייסרט (לעיל הערה 21). תאוריה זו הייתה יכולה להיות משכנעת יותר אילו אפשר היה להראות שגם במקרים אחרים נטו המתרגמים להשוות תופעות לשוניות עבריות עם מערכות יווניות מקבילות. התאוריה מניחה תחום מצד המתרגמים, ואילו הכרעותיהם הוכרעו בדרך כלל דווקא על סמך חוסר ידע והיעדר ניסיון. כך משתקף בדוגמות שהובאו לעיל, וכן במאמרי (הנזכר לעיל בהערה 1). הסתמכותו של וייסרט על נתונים ביחידות תרגום שונות היא בעייתית, כיוון שהוא מניח שהיה מתרגם אחד לכל תה"ש, או שיתוף פעולה בין המתרגמים.

32. נוסף על הדוגמות בהערה 2, משפטים בשופטים ה 16 תורגמה 'שפה'; צעצועים בדברי הימים ב ג 10 תורגמה 'עץ' (על סמך שתי אותיות בלבד). ראה תיאור מלא בספרי TCU (לעיל הערה 5), פרק 5.

33. ראה A. Sperber, *A Historical Grammar of Biblical Hebrew*, Leiden 1966, p. 596. (לא כל הדוגמות רלוונטיות).

34. ראה בראשית יז 11.

35. ראה W. Gesenius & E. Kautzsch, *Hebrew Grammar*², Oxford 1910, §75 qq-rr.

מדויקת בין הגזרות: את הצורה הובשת (בשמואל ב יט 6 ובכתובים נוספים) יש לגזור מהשורש בו"ש ולא מיב"ש, וכך נהגו כל התרגומים, כולל תה"ש.³⁶ כל התופעות הללו מתועדות היטב במילונים ובספרי הדקדוק.

תהליך עירוב השורשים מהגזרות העלולות גבר בלשון חז"ל. אז הופיעו צורות חדשות מגזרת ע"ו/י לצד גזרת פ"י (למשל נו"ק/ינ"ק, קו"ץ/יק"ץ), ונוצרו צורות חדשות מגזרת הכפולים ליד ע"ו/י (למשל זל"ל/זו"ל). בלשון חז"ל בולטת גם התמזגותן של גזרות ל"א ור"י. כל התופעות הללו מתועדות היטב בספרי הדקדוק.³⁷

תהליך זה הניב שינויי נוסח המשקפים את עירוב הגזרות. קצת חילופים מסוג זה נזכרו לעיל, למשל "תִּבְאֵשׁ דְּגָתָם מֵאֵין מַיִם" בישעיהו נ 2 כנגד מגילת ישעיהו א יבש, וגרסה זו אולי משתקפת גם בתה"ש και ξηρανθήσονται. החילופים בין ואספה (בנה"מ) לויספה (במגילת ישעיהו א) בישעיהו לו 31 ובין ויאספהו (בנה"מ חבקוק א 15) לויספהו (בפשר חבקוק V 14) מקבילים ליחס שבין נה"מ לתה"ש שנרשמו לעיל (קבוצת ספ). נוסף על כך, בתיאורו המקיף של קוטשר בספרו על מגילת ישעיהו³⁸ יש דוגמות נוספות רבות שאינן קשורות לתה"ש: יח"ל/נח"ל (עמ' 199), סו"ר/יס"ר (עמ' 201), סר"ר/סר"ר (עמ' 203).

ייתכן שהמתרגמים היו מודעים לתופעות ולהתפתחויות אלה, אך אל לנו לייחס להם הבנה לשונית מפותחת, שכן דווקא חוסר ידע לשוני וחוסר הבנה בולטים בתרגומים. כמו כן, תפישתם של המתרגמים שונה מאוד מן התופעות שהתרחשו בתוך הלשון: התהליכים הלשוניים התרחשו באופן טבעי, מבלי שהשתנו תוכנם של טקסטים ומשמעויותיהן של מילים. למשל, ביחזקאל ח 3 "סִמַּל הַקְּנָאָה הַמְּקֵנָה" יוצג השורש קנ"א (בגזרת ל"א) כשורש קנ"י (בגזרת ל"י), אך בכל זאת נשא את המשמעות של קנ"א. לעומת זאת באותו עניין, כאשר המתרגם של ישעיהו יא 11 (לעיל עמ' 303) תרגם את לקנות מלשון קנ"א, הוא נתן תפנית לכוונתו המקורית של הכתוב.³⁹ קשה לקרוא להתפתחות זאת התפתחות טבעית, ויהיה קרוב יותר לאמת

וראה גם יחזקאל ח 3: "סִמַּל הַקְּנָאָה הַמְּקֵנָה" (צוטט לעיל). המילה השנייה בצירוף זה נושאת את המשמעות של קנ"א, אף כי באופן פורמלי היא גזורה מן השורש קנ"י. למעשה, לפי שפרבר, גזרות ל"א ור"י הן קבוצה אחת ולא שתי קבוצות; ראה שפרבר (לעיל הערה 33), עמ' 595. וראה הדוגמות ויסף/ויאסף, תאספון/תוסיף (עמ' 301) – חילופי פ"י/פ"א.

36. M. H. Segal, *A Grammar of Mishnaic Hebrew*, Oxford 1927, §§185, 189; ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה על פי מסורת כתב יד פרמה (דה-רוסי 138) (מקורות ומחקרים בלשון העברית ובתחומים הסמוכים לה, 3), תל אביב תש"ם, במיוחד עמ' 422-431.

37. לעיל הערה 20.

38. נראה שקוטשר (עמ' 223-242) מזהה ביתר קלות את התהליכים הלשוניים במגילה עם מעשי ידיהם של המתרגמים: "התרגומים עצמם נוהגים בכל השיטות שהן נחלת המג... שבכולם אפשר למצוא פרשנים יהודיים בימי הביניים, שגרסו כמובן כמות הטקסט המסורתי, אך

לומר שמדובר בחוסר הבנה.⁴⁰ משום כך ציינתי לפעמים, שהמתרגם יצר הקשר חדש לגמרי.

לסיכום, מתרגמי תה"ש, כמו מתרגמי מקרא אחרים,⁴¹ פנו לפעמים לצמד אותיות כבסיס לפירוש המילים, במיוחד בצורות שאינן בגזרת השלמים. גישה זאת נתפתחה בגלל הקשיים שהיו למתרגמים בזיהוי המילים, והיא משקפת פרשנות ad hoc. את גישת המתרגמים יש לראות נוכח ניחושיהם הרבים, ובהם תרגומים המתעלמים מאותיות אחדות שבמקור. מכל מקום, אין בגישת המתרגמים משום תפישה דו-עיצורית של השורשים העבריים, במיוחד משום שהם בחרו לפעמים בשורש הלא מתאים.⁴² תפישה דו-עיצורית התפתחה במועד מאוחר יותר אצל מדקדקי ימי הביניים,⁴³ והווייתה במחקר במאה ה-18.⁴⁴

פירושם עולה בקנה אחד עם ה'תיקון' של התרגומים ועם גרסת המג' " (עמ' 236); "אליבא דאמת חשיבות התרגומים גדולה הרבה יותר מבחינה אחרת: הם מסייעים לנו לעתים לעמוד על כוונת כותב המג' בשינויי גרסתיו" (עמ' 237).

40. מצד אחר, ייתכן שאקוויולנטים אחדים הושפעו מהתפתחויות פונטיות, כמו במקרים של ספ, גר, נם (הצעה של נ' מזרחי). אין גם להכחיש שאקוויולנטים מסוימים נושאים אופי מדרשי (ראה הערה 14 לעיל).

41. קצת דוגמות ביחס לפשיטתא נתן הלר: Ch. Heller, *Untersuchungen über die Peschitta*, zur gesamten hebräischen Bibel, I, Berlin 1911, pp. 45–47. הארמיים נתן פרייס: L. Priejs, *Jüdische Tradition in der Septuaginta*, Leiden 1948, p. 83 n. 3.

42. דרייבר הביע דעה אחרת: G. R. Driver, "Confused Hebrew Roots", in B. Schindler (ed.), *Occident and Orient... Gaster Anniversary Volume*, London 1936, pp. 73–83. לדעתו אין מדובר בטעויות המתרגמים בזיהוי צורות פועליות דומות, אלא השורשים עצמם היו קרובים: השורשים אב"ל, נב"ל, ואולי אף בל"י התפתחו ממקור משותף, בל (עמ' 75), כפי שניכר למשל בירמיהו יב 4: "עד מתי תאבל הארץ ועשב כל השדה ייבש" (השווה "תחרוב" בתרגום הארמי). לדעתו של דרייבר עדותם של התרגומים העתיקים תומכת בהנחה זאת, שכן במקרה אחר, צורות של אש"ם תורגמו לפעמים כאילו נגזרו משמ"ם (ראה הנתונים לעיל), אבל למעשה מדובר בשורש אחד, אש"ם = שמ"ם. התאוריה של דרייבר צריכה להידון בהרחבה, אך לעניות דעתי עדותם של התרגומים העתיקים אינה תומכת בה.

43. מנחם אבן סרוק (המאה העשירית) ויהודה חיוג' (בערך 945–1000). במבוא למילונו מחברת מנחם פיתח אבן סרוק את התאוריה, שביסוד השורשים התלת-עיצוריים היה בסיס דו-עיצורי ולפעמים אף חד-עיצורי. ראה את המהדורה של אבן סרוק בידי י' פיליפוסקי, לונדון ואדינבורג 1854, וכן J. Blau, "Menahem ben Jacob Ibn Saruq", *Encyclopaedia Judaica*, Jerusalem 1971, vol. 11, cols. 1305–1306.

44. דיון וביבליוגרפיה אצל S. Moscati, "Il biconsonantismo nelle lingue semitiche", *Biblica* 28 (1947), pp. 113–135; G. J. Botterweck, *Der Triliterismus im Semitischen erläutert an den Wurzeln GL KL KL (BBB 3)*, Bonn 1952, pp. 11–30; S. Moscati, *An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages*, Phonology and Morphology, Wiesbaden 1969, pp. 72–75. וראה גם גזנויס (לעיל הערה 35), §30 f–o.